

EL REFORMISME BORBONIC I L'AGRICULTURA CATALANA

Montserrat Duran

Durant la segona meitat del segle XVIII es constata un considerable augment de l'activitat legisladora i ordenadora de l'estat, que s'estén a tots els àmbits, i que s'acostuma a relacionar amb una presa de consciència dels governants espanyols de la ineludible necessitat de transformar el sistema econòmic vigent. Una part important dels nous projectes estatals anaven adreçats al sector agrari i pretenien superar les limitacions amb què topava el sistema productiu en vigor per a fer front a les necessitats derivades del creixement demogràfic.⁽¹⁾ Paral·lelament, es proposaven mesures encaminades a facilitar el desenvolupament d'altres sectors productius, a millorar les vies de

¹.- La població espanyola passà de 7,5 milions d'habitants l'any 1717 a 10,5 milions el 1797, augment que equival a una taxa anual de creixement de l'ordre del 0,42%. Durant quasi el mateix període, la taxa de creixement de la població catalana va ésser de l'1,15% (405.274 habitants el 1718 i 899.732 habitants el 1787). Per a una informació detallada del creixement demogràfic veure: J. NADAL, *La población española (siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1971, i també "La població" a *Història de Catalunya*, Barcelona, Oikos-Tau, 1982, pp. 65-94; F. BUSTELO, "Algunas reflexiones sobre la población española a principios del siglo XVIII" a *Anales de Economía*, 15 (1972), pp. 89-106 i "La población española en la segunda mitad del siglo XVIII" a *Moneda y Crédito*, 123 (1972), pp. 53-104; J. IGLESIES, *El cens del comte de Floridablanca, 1787: part de Catalunya*, Barcelona, 1969-1970, i *Estadístiques de la població de Catalunya al primer vicenni del segle XVIII*, 3 vols., Barcelona, 1974; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 4 vols., Barcelona, Edicions 62, 1964-66, vol. III, pp. 49-110.

comunicació i les xarxes de distribució comercial, i a resoldre els problemes financers de la monarquia.

La consciència de viure els inicis d'un nou període en què els valors tradicionals deixaven pas al poder econòmic era un altre dels elements que pressionava els governants il·lustrats a incorporar-se a la carrera d'adopció d'innovacions.⁽²⁾ Cal recordar, però, que aquest no era un tret específic de la societat espanyola, sinó que s'inseria en el corrent renovador que impregnava l'actuació de bona part dels governs europeus. I també aquí, com a d'altres llocs d'Europa, l'èxit del procés reformador es trobaria limitat per la contradicció existent entre les mesures que racionalment es pretenien introduir, i la manca de capacitat o de voluntat per a destruir les estructures que en dificultaven la seva aplicació.⁽³⁾

De fet, la insistència dels governs il·lustrats a considerar l'agricultura com el principal sector de l'economia i, pràcticament, com l'únic amb capacitat de produir un excedent net, va comportar que bona part d'historiadors del segle XVIII qualifiquessin de fisiòcrates les actuacions governamentals i la ideologia que les impulsava. Per a aquests autors, tant el pensament que Gaspar Melchor de Jovellanos reflexava en el seu *Informe sobre la Ley Agraria*, com el que Pedro Rodríguez de Campomanes transmetia en els diferents *Discurso*, o en el *Memorial Ajustado*, mostren un bon coneixement i un alt nivell d'assumpció dels postulats de la Fisiocràcia. Participaven d'aquest corrent també d'altres contemporanis que formaven part, segons J. Sarrailh, de la minoria selecta interessada pels problemes econòmics del país.⁽⁴⁾ Treballs més

²- J. SARRAILH, *La España Ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1957, p. 544.

³- Veure al respecte A. GARCIA SANZ, "Agronomía y experiencias agronómicas en España durante la segunda mitad del siglo XVIII" a *Moneda y Crédito*, 131 (1974), pp. 29-54.

⁴- J. SARRAILH (*op. cit.*, p. 547) diu que Campomanes en el seu *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento* recull els principis fisiòcrates quan parla del major profit de l'agricultura enfront de la indústria. Comentaris equivalents fa sobre Jovellanos (p. 552) i sobre B. Ward (p. 553). També R. HERR en la seva obra *España y la revolución del siglo XVIII*, Madrid (Aguilar), 1964, qualifica a Jovellanos de fisiòcrata (p. 315). A. ELORZA *La ideología liberal en la Ilustración española*, Madrid, Tecnos, 1970, i F. VENTURI, "Economistas y reformadores españoles e italianos del siglo XVIII" a F. ESTAPE, ed., *Textos olvidados*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1973, p. 236, parlen de la influència fisiocràtica sobre economistes de l'època com N. de Arriquibar i V. de Foronda. Estudiosos del pensament econòmic també parlen de la influència de la Fisiocràcia sobre els il·lustrats del segle XVIII. Veure E. LLUCH i Ll.

recents sobre la penetració de la Fisiocràcia a Espanya com són els d'E. Lluch i Ll. Argemí,⁽⁵⁾ o estudis sobre la personalitat de Jovellanos com el de J. Prados Arrarte,⁽⁶⁾ entre d'altres, es mostren contraris a aquest parer i es decanten per qualificar -i ens hi sumem- el pensament il·lustrat espanyol d'agrariisme mercantilista o liberal.

La intenció d'aquest article no és, però, polemitzar sobre l'escola de pensament que influïa en els governants espanyols. La seva intenció és, simplement, recordar alguns dels principals projectes de reforma que es van projectar sota el govern de Carles III per a modernitzar el sector agrari, i de les repercussions que aquestes mesures tingueren sobre l'agricultura i la societat catalana.⁽⁷⁾ Tres són, bàsicament, les línies d'actuació empreses pel govern sobre les que voldriem fer algunes consideracions:

1) la *Llei Agrària* destinada a resoldre els principals problemes que tenia plantejat el sector -augment del volum de la producció i dels nivells de productivitat, i renovació de les vies d'accés a l'explotació/propietat de la terra,

2) la liberalització del comerç de cereals, que perseguia una doble finalitat: estimular la producció de blats i reduir la incidència de les crisis periòdiques de subsistència, i

3) el foment d'organismes privats que col·laboressin en la difusió de les noves tècniques agrícoles i servissin d'ajuda l'Estat a l'hora

ARGEMI, "La Fisiocràcia en España" dins el llibre d'aquests mateixos autors *Agronomía y Fisiocràcia en España (1750-1820)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985.

⁵.- Veure E. LLUCH i Ll. ARGEMI, "La Fisiocràcia..." *op. cit.* i, dels mateixos autors "La 'moderada y tímida' penetración de la agronomía y la Fisiocràcia: un balance" dins E. LLUCH i Ll. ARGEMI, *Agronomía y Fisiocràcia...*, *op. cit.*

⁶.- J. PRADOS ARRARTE, *Jovellanos economista*, Madrid, Taurus, 1967, p. 42. Sobre la influència dels fisiòcrates i del pensament d'A. SMITH en l'obra de Jovellanos i d'altres il·lustrats em remeto a l'article de J. H. E. POLT, "El pensamiento económico de Jovellanos y sus fuentes inglesas" a *Información Comercial Española*, 512 (1976), pp. 23-56.

⁷.- Aquest article és el resum de la conferència impartida per l'autor l'any 1987 dins el cicle "Història moderna, història en construcció. Catalunya i el reformisme borbònic", organitzat pel Centre d'Estudis d'Història Moderna "Pierre Vilar". És per aquesta raó que la temàtica queda acotada al sector agrari -la part que li havia estat encomanada de tractar- i a l'època de Carles III. Excusi això també la manca de referències a treballs publicats més recentment.

d'impulsar les reformes: Acadèmies d'Agricultura, Societats Econòmiques d'Amics del País, etc.

L'Expedient de Llei Agrària.

Els primers tràmits per a l'elaboració d'una Llei Agrària s'iniciaven el mes d'abril del 1766, quan la Secretaria d'Estat va cursar un ordre a les diferents Intendències sol·licitant una exposició detallada dels mitjans que consideraven necessari introduir per tal d'aconseguir el foment l'activitat agrícola en el seu territori.

A partir de la recepció dejs informes tramesos pels intendants, es va començar a treballar en l'elaboració d'un Expedient General, que havia de servir per a conèixer la situació general en què es trobava l'agricultura del país. L'àmbit territorial de l'expedient, però, quedava restringit a les províncies interiors -Castella la Vella, Castella la Nova, Andalusia i Extremadura-, les mateixes a les que Campomanes havia dedicat la *Idea segura para extender, y adoptar en España los conocimientos verdaderos de la Agricultura*.⁽⁸⁾ La gran quantitat de documentació rebuda va portar Campomanes a sol·licitar la redacció d'un *Memorial Ajustado* que, prenent com a base els informes rebuts, facilités als fiscals una informació compactada que els simplifiqués la feina.

L'octubre del 1771 -cinc anys després d'iniciats els tràmits- s'acordava la impressió del *Memorial* amb la finalitat de donar-lo a conèixer, però la contínua incorporació de nous expedients en va fer retrassar l'edició fins el 1784. En el període de temps transcorregut entre l'acord de publicació i la seva edició efectiva, el Consell de Castella va sotmetre el manuscrit a examen de la *Sociedad Económica de Madrid*. Fou aquesta *Sociedad*, a través de la *Junta de Ley Agraria* presidida per Jovellanos, la que va redactar l'Informe sobre la *Ley Agraria* tramès al Consell de Castella. Finalment, l'any 1795, trenta anys després d'haver-se iniciat el procés, es donava per acabat el període informatiu i es procedia a la publicació de l'*Informe*.⁽⁹⁾

⁸.- Sobre els orígens dels projectes agraris il·lustrats i la "Idea" de Campomanes, veure V. LLOMBART, "Ley Agraria y Sociedades de Agricultura. La idea inicial de Campomanes" a *Información Comercial Española*, 512 (1976), pp. 57-74.

⁹.- Per a una informació més detallada de la gestació de la Llei Agrària veure G. ANES, "El informe sobre la Ley Agraria y la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País" a G. ANES, *Economía e Ilustración*, Barcelona, Ariel, 1972. També V. LLOMBART, "Ley Agraria y...", art. cit., pp. 57-67. A. ELORZA (*op. cit.*) recull una part dels documents utilitzats per l'elaboració de

Paral·lelament a l'arribada dels informes emesos pels intendants, la Secretaria d'Estat va rebre nombroses sol·licituds demanant solucions ràpides per a alguns dels problemes més greus que tenia plantejats el sector. La resposta del Consell de Castella a aquestes peticions va consistir en una nova demanda d'informació als intendants, alhora que procedia a l'aplicació de mesures de caràcter local.⁽¹⁰⁾ D'entre les mesures "urgents" adoptades durant aquest període de tramitació, cal destacar les destinades a posar en cultiu les terres comunals no conreades del regne. Els béns comunals vagants -els *baldíos*- ja havien estat objecte d'atenció abans del regnat de Carles III,⁽¹¹⁾ però és ara quan es tomen a posar en marxa mesures desamortitzadores d'aquests béns. La finalitat era proporcionar terra cultivable a aquella part de població que careixia de mitjans per a accedir-hi en les condicions normals del mercat.

Entre 1766 i 1768 es van dictar dues Reials Provisions que regulaven la manera de dur a terme la cessió de les terres de "propis", i la forma com els municipis podien compensar, amb el valor del seu arrendament, els ingressos que fins aleshores obtenien d'aquestes terres. I encara el 1770, una nova Reial Provisió precisava la forma en què s'havia de realitzar l'adjudicació de parcel·les per tal d'evitar que una distribució desigual produís efectes contraris als esperats. Malgrat

l'expedient i publicats a *Revista de Trabajo*, 17 (1967).

¹⁰. - Les peticions en aquest sentit havien estat formulades per Sevilla, Jerez de la Frontera, Medina Sidonia, Santa Fe i altres pobles de les províncies de Sevilla, Cádiz i Granada. De forma general, les queixes giraven entorn de la concentració de la propietat de la terra en poques mans, sobre els problemes que suscitaven els subarrendaments de terres i, especialment, sobre la necessitat de peritar les terres per tal d'evitar els abusos dels propietaris sobre la renda que n'exigien. Una informació detallada de les peticions i dels tràmits seguits a G. ANES, *Economía e Ilustración...op. cit.*, pp. 104-109.

¹¹. - Els béns comunals i les terres vagants comptaven amb la protecció de l'Estat des de les disposicions de Felip II que en prohibien la seva venda, disposicions que foren confirmades, posteriorment, per Felip III l'any 1609 i per Felip IV el 1632. Ferran VI publicava, el 8 d'octubre de 1738, un reial decret anul·lant la prohibició de venda de terres sense cultivar i ordenant-ne la seva adjudicació per ésser reduïdes a cultiu. Aquesta mesura anava acompanyada de la creació d'una "Junta de Baldíos" encarregada de vetllar per la forma de dur a terme les adjudicacions i les vendes de les terres municipals. La irregular actuació de la "Junta" i la greu expoliació de què foren objecte els municipis, feu que el Consell hagués d'adoptar una nova resolució -el 18 d'octubre de 1747-, anul·lant les vendes fetes fins aleshores, i restituint als municipis els béns de propis que posseïen abans del 1737. Es respectaren, només, les vendes que s'havien fet de terres incultes o muntanyoses que no eren de cap utilitat per als pobles.

aquestes precaucions, l'escassa capacitat adquisitiva de la major part dels camperols interessats a obtenir terra, i la inexistència d'un sistema creditici eficient, va fer que els beneficis de l'operació recaiguessin sobre els sectors pagesos menys empobrits i que disposaven de bestiar de treball.(12)

D'èxit escàs s'ha de qualificar el desenllaç de l'operació. Però dels magres resultats obtinguts no se'n pot responsabilitzar, només, a la pobresa de la població camperola, sinó també -i molt-, a la resistència oposada per autoritats locals i propietaris influents. Aquests sectors, detentadors de grans extensions de terres, arrendataris i criadors de bestiar, s'oposaven a l'execució d'un pla que contravenia els seus interessos.(13)

D'altres projectes "reformadors" continguts en la *Ley Agraria* -plans de colonització i repoblació interior, limitació del règim de mans mortes de l'Església, prohibició de la vinculació de terres per part de la noblesa, abolicció dels drets sobre pastures que permetien mantenir els privilegis de la Mesta, etc.-, o bé no es van aplicar durant aquest període -com no en fou mai la Ley-, o va aconseguir un ressò mínim.(14) Podriem dir que, l'*Expediente de Ley Agraria* pot ésser

¹².- La Reial Provisió de 26 de maig del 1770 regulava la forma de dur a terme el repartiment de les terres. Preveia que, els jornalers rebessin tres faneques de terra situada en els llocs més propers a la població, i que als camperols, que disposaven de bestiar de treball, se'ls adjudiquessin 8 faneques de terra per cada parell. La cessió es feia sense cap tipus de fiança i a canvi del pagament d'un cànon proporcional a la producció que havia d'ésser regulat pels corregidors. Però, és evident, que aquesta normativa de distribució afavoria, clarament, a aquells que tenien un parell, més si hom té present que als jornalers no se'ls concedia cap tipus de crèdit per comprar bestiar que els permetés accedir a una explotació més gran.

¹³.- L'extensió de les terres comunals arrendades, entre 1769 i 1799, fou de l'ordre de 75.000 faneques, cinquanta mil de les quals corresponien a la regió d'Extremadura. Un estudi detallat sobre el repartiment d'aquest tipus de terra es troba a F. SANCHEZ SALAZAR, "Los repartos de tierras concejiles en la España del Antiguo Régimen" a G. ANES, ed., *La economía española al final del Antiguo Régimen. I: Agricultura*, Madrid, Alianza, 1982, pp. 189-258. També A. GARCIA SANZ, "El reparto de tierras concejiles en Segovia entre 1768 y 1770" a *Congreso de Historia Rural, siglos XV al XIX*, Actas, Madrid, 1984, pp. 251-259.

¹⁴.- Veure en l'*Informe sobre la Ley Agraria* de Jovellanos la defensa que fa sobre la necessitat de la propietat individual i les crítiques que adreça als privilegis i actuació de la Mesta. També Campomanes, en el *Memorial Ajustado*, proposa reduir a cultiu terres dedicades a pastura i prohibir a la Mesta l'adquisició futura de terres susceptibles d'ésser cultivades. Un extracte del pensament dels il·lustrats sobre els principals temes de discussió a J. SEMPERE Y GUARINOS, *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores de reinado de Carlos III*, Madrid

considerat com un intent seriós de resoldre el problema agrari d'una part de l'estat governat per Carles III, però que no tingué, a la pràctica, repercussions importants. La *Ley* fracassà, sobretot, perquè els seus autors i executors, tot i reconèixer la importància que, per al desenvolupament de l'agricultura, tenia l'accés del camperol a la propietat de la terra, no van ésser capaços d'atemptar contra els drets de propietat imperants en una societat encara estamental.

L'abolició de la taxa i la liberalització del comerç de cereals.

El principi de la llibertat de comerç i de preus com a element clau per al desenvolupament de la indústria i de l'agricultura era àmpliament compartit pels il·lustrats. En el cas dels productes agrícoles i, molt especialment, dels cereals, la llibertat de comerç havia de ser, alhora, un estímul per a la producció i un mecanisme per a evitar les alces periòdiques dels preus i les crisis de subsistències.⁽¹⁵⁾

En els discursos en defensa dels avantatges de la llibertat de comerç, els il·lustrats argumentaven el fet que el problema de les caresties no era, només, una conseqüència de la irregularitat de la producció; i propugnaven que les deficiències de les collites podien ésser corregides amb la millora de la infraestructura viària, i amb la desaparició dels obstacles que les autoritats posaven a la circulació de productes. Per dir-ho en paraules de Bernardo Ward, "... no es la prohibición de extraer grano ni la tasa de granos lo que permite la abundancia sino la plena libertad de comerciar-los".⁽¹⁶⁾

Pel que fa al primer d'aquests punts, durant l'època de Felip V s'havia iniciat un procés de modernització de la xarxa de camins i de construcció de canals de regatge, bé que no serà fins el regnat de Carles III que s'intensificaran els plans constructors. El finançament de les

(Imprenta Real), 1785-1789, 6 vols.

¹⁵.- Veure J. SARRAILH, *op. cit.*, p. 552. Campomanes examina aquesta qüestió en la *Respuesta fiscal sobre abolir la tasa...* i opina que la llibertat de comerç dels cereals a l'interior del regne és el mitjà més segur de moderar els preus en anys d'escassetesa. La mateixa idea és defensada per Jovellanos en l'*Informe sobre la Ley Agraria*.

¹⁶.- Veure B. WARD, *Proyecto económico en que se promueven varias providencias dirigidas a promover los intereses de España con los medios y fondos necesarios para su planificación*, donat a coneixer el 1762 i publicat, per primera vegada, a Madrid, Ibarra, el 1779. Ward esgrimeix, en la seva argumentació, els casos d'Anglaterra i de França com a països que, a través de la lliure circulació de grans, havien atès un elevat nivell de desenvolupament agrari.

carreteres generals corria a càrrec de l'erari públic, mentre que les de caràcter regional o local s'havia previst finançar-les imposant una càrrega especial sobre els habitants de la zona.⁽¹⁷⁾ No obstant això, els resultats d'aquesta política no van ésser els esperats perquè, segons Ringrose, el projecte estava orientat a connectar la capital -Madrid- amb la perifèria i desatena, en canvi, el desenvolupament de les zones interiors del país.⁽¹⁸⁾

Una bona xarxa de canals hauria pogut contribuir a la formació d'un mercat interior i al desenvolupament de l'activitat econòmica en aquelles àrees que restaven al marge del nou pla vial. De fet, les realitzacions en aquest camp foren pràcticament nul·les ja que cap dels projectes iniciats sota el patrocini de l'estat arribà a la seva fi en el període que considerem. Amb tot, la inversió feta en canals i, especialment, en la construcció del *Canal Imperial de Aragón* fou, segons Pérez Sarrion,⁽¹⁹⁾ una de les poques despeses públiques que els governs de Carles III van realitzar per tal de fomentar el creixement econòmic del país.⁽²⁰⁾

L'abolició de la taxa sobre els grans i la lliure circulació interior de cereals fou decretada pel govern amb la Reial Pragmàtica de l'11 de

¹⁷. - L'obtenció de fons per part de l'Estat s'havia de fer a través de l'estanc de la sal, imposant un sobrepreu de 2 rals per feneca durant un període de 10 anys. Les hisendes locals havien d'utilitzar el mateix sistema de finançament per a les obres públiques: una altra imposició sobre la sal, a més dels dos rals que carregava l'Estat. Sobre la política econòmica dels Borbons veure J. RODRIGUEZ LABANDEIRA, "La política econòmica de los Borbones" a M. ARTOLA, ed., *La economía española al final del Antiguo Régimen, IV: Instituciones*, Madrid, Alianza, 1982, pp. 109-184.

¹⁸. - L'interès per la modernització de les vies de comunicació s'accentuà a partir del Reial Decret del 10 de juny de 1761. Un estudi dels resultats de la política borbònica en aquest camp a D. RINGROSE, *Los transportes y el estancamiento económico de España (1750-1850)*, Madrid, Tecnos, 1972.

¹⁹. - Sobre la construcció de canals veure G. PEREZ SARRION, *Agua, agricultura y sociedad en el siglo XVIII. El Canal Imperial de Aragón (1766-1808)*, Zaragoza, 1984. També D. RINGROSE, *op. cit.*, pp. 34-37.

²⁰. - J.A. BARBIER i H.S. KLEIN, "Las prioridades de un monarca ilustrado: el gasto público bajo el reinado de Carlos III" a *Revista de Historia Económica*, III (1985), pp. 473-495. Segons aquests autors, durant el regnat de Carles III no s'invertí en projectes destinats a fomentar el creixement econòmic de país, sinó a l'inrevés: la despesa pública es dedicava a pagar les obligacions polítiques i militars que havien de permetre el manteniment d'Espanya com a potència colonial. G. PEREZ SARRION (*op. cit.*) matisa aquesta opinió, col·locant, a nivell d'excepció, la construcció del Canal Imperial de Aragón.

juliol del 1765.⁽²¹⁾ La llibertat de comerç exterior quedava, encara, sota control estatal: només s'autoritzava la importació de grans en els casos en què la producció interior fos insuficient, i es concediren permisos a l'exportació quan la cotització del blat baixava per sota del mínim fixat. La mesura adoptada es proposava substituir la política estatal de proveïments barats⁽²²⁾ per una altra que, en liberalitzar el comerç i els preus, impulsés la producció gràcies als estímuls que rebria la iniciativa individual. El mercat actuaria, així, com un regulador òptim dels recursos i dels interessos individuals, i generaria una millor distribució dels excedents agraris.

La legislació sobre la llibertat de comerç de cereals va estar, en tot moment, sotmesa a pressions de caire divers: d'una banda, els sectors que tenien capacitat d'emmagatzemar blat i, per tant, es veien directament afavorits per aquesta mesura; de l'altra banda, els representants dels altres sectors de la societat que es sentien perjudicats amb la desaparició de la política protectora dels preus del pa exercida fins aleshores pel govern. I la protesta dels "no beneficiats" per l'abolició de la taxa i la lliure comercialització del blat es va fer sentir aviat.

La mala collita de blat de l'any 1765, colofó d'una sèrie d'anys de collites escasses, provocà una violenta reacció de la població, descontenta per les dificultats amb que topaven per a proveir-se de blat, i per l'alt preu del pa. Alteracions -motins- per aquests motius se n'havien produït també en anys anteriors,⁽²³⁾ però ara podia

²¹.- Amb anterioritat a 1765 s'havien adoptat, ja, mesures tendents a una liberalització de comerç de cereals: Reial Pragmàtica de 16 d'octubre de 1751, que eximia de drets duaners els blats transportats per mar d'un port espanyol a un altre; la de 26 d'agost del 1756, que autoritzava, provisionalment, la lliure circulació de cereals sempre i quan el seu preu es mantingués per sota d'un nivell determinat -20 rals/faneca als ports marítims i 16 rals/faneca als ports terrestres-; i la de 26 de juliol del 1757 que afavoria la circulació interior dels grans en eximir-los del pagament de fiances per obtenir les guies de circulació. Sobre l'èxit/fracàs d'aquestes mesures, veure G. ANES, *Las crisis agrarias en la España moderna*, Madrid, Taurus, 1970, pp. 339-347.

²².- El proveïment de blat a preus barats, en moments d'escassetat, estava relacionat amb l'existència de pòsits. Sobre la importància i el paper jugat pels pòsits durant el segle XVIII, veure G. ANES, "Los pósitos en la España del siglo XVIII" a G. ANES, *Economía e Ilustración...op. cit.*, pp. 71-94. També el treball de C. de CASTRO, *El pan de Madrid. El abasto de las ciudades españolas del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1987, pp. 95-182.

²³.- Sobre els moviments violents provocats, durant la segona meitat del segle XVIII, per l'alça dels preus i l'escassetat de blat, veure, entre d'altres, G. ANES, *Las crisis agrarias...op. cit.* i "Crisis de subsistencias y agitación campesina en la

responsabilitzar-se del descontent a les mesures liberalitzadores dictades pel govern. L'escassetat va ser atribuïda aquesta vegada a la legalització de l'especulació: comerciants, moliners, menestrals, etc., a través de l'arrendament de delmes i primícies, haurien acaparat una part important de la producció de cereals i la retenien emmagatzemada a l'espera de l'alça dels preus.

El fracàs de la liberalització del comerç de blats és també atribuïble a la insuficència de les vies de comercialització, que dificultaven el transport d'excedents cap a les zones deficitàries. O bé, com assenyala Rodríguez Labandeira, el problema es plantejava per no haver-se dut a terme una reforma del règim de propietat que permetés una redistribució de la part excedentària detentada pels estaments privilegiats.⁽²⁴⁾ Tots aquests factors contribuïen a fer que els moviments de protesta per la carestia dels preus i l'acaparament de productes de primera necessitat fossin una constant fins entrat el segle XIX. No obstant això, la freqüència, l'abast o el nivell de duresa d'aquestes manifestacions és, sovint, difícilment comprensible sense la consideració d'altres elements.⁽²⁵⁾

A la tercera línia d'actuació del govern per tal de fomentar el creixement agrari ens hi referirem molt breument. Ho farem així, no perquè en menystinguem el seu interès, ben al contrari, sinó perquè considerem que aquest aspecte queda dins l'àmbit d'estudi del pensament

España de la Ilustración" a J.L. GARCIA DELGADO, ed., *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid, Edicusa, 1976, pp. 19-29. També A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona, Ariel, 1976; C. de CASTRO, *op. cit.*; i P. VILAR, "El motín de Esquilache y las crisis del Antiguo Régimen" a *Revista de Occidente*, febrer de 1972, pp. 199-249.

²⁴.- Veure J. RODRIGUEZ LABANDEIRA, art. cit., pp. 142-143. En bona part, els moviments revolucionaris generats pel problema de les subsistències seran els que impulsaran l'inici de l'*Expediente de la Ley Agraria*, així com el control sobre la forma com es duia a terme el comerç de grans. Sobre aquest punt, veure G. PEREZ SARRION, *op. cit.*, pp. 57-58.

²⁵.- Veure E.P. THOMPSON, "La economía 'moral' de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII" al llibre del mateix autor *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, Barcelona, Crítica, 1979, pp. 62-134. Per a aquest autor és l'"economia moral" la que converteix els motins de subsistència en alguna cosa més que una resposta ocasional i espasmòdica als estímuls econòmics. L'origen del malestar podia estar provocat per una alça ràpida dels preus, per l'escassetat dels aliments, o per pràctiques especulatòries dels comerciants, però la població actuava en funció d'un consens popular sobre la legitimitat o no de la conducta d'aquells que considerava directament responsables de la situació.

il·lustrat i de l'actuació privada. Com a tals, suposem seran tractats en els apartats corresponents d'aquest cicle de conferències. No voldriem, però, deixar d'esmentar els esforços realitzats, tant per la corona com per particulars, per a donar a conèixer i estendre la pràctica de la "nova agricultura". Les aportacions van des d'impulsar la traducció de tractats sobre les noves tècniques agràries,⁽²⁶⁾ fins a posar en pràctica aquestes teories a les finques reials d'Aranjuez.⁽²⁷⁾

La difusió de la "nova agricultura" topà amb obstacles insalvables, els mateixos que havia de corregir la *Ley Agraria*: el règim de propietat de la terra, la descapitalització pagesa, les característiques de les explotacions, un mercat nacional de productes agraris encara poc format, entre d'altres. Les experiències, per tant, fossin públiques o privades, no van passar del nivell de temptatives o assaigs.

L'agricultura catalana: una transformació al marge de les mesures reformistes.

Un cop fet aquest breu repàs sobre les principals mesures preses pels governs de Carles III per tal de millorar la situació del sector agrari, ens queda, encara, una qüestió per a examinar: quina va ésser la repercussió d'aquestes mesures sobre l'agricultura catalana?. La resposta a aquesta qüestió requeriria molt més espai del que disposem i, també, un coneixement molt més a fons del tema des de la perspectiva catalana del que, a hores d'ara tenim. Les línies que segueixen, doncs, no han d'ésser considerades altrament que com un assaig, molt elemental, de reflexió sobre aquests punts. Reflexions que ens ha semblat convenient, per acabar de centrar el tema, precedir d'una revisió d'alguns dels trets característics de la Catalunya rural del segle XVIII.

Com assenyala P. Vilar,⁽²⁸⁾ el producte agrari català mostrà, al llarg d'aquest segle, uns signes de vitalitat i de creixement notables. Constata, així mateix, que l'increment de la producció agrícola fou resultat, tant d'un creixement extensiu -o sigui, fruit d'un augment de la superfície cultivada-, com intensiu. La intensificació s'hauria dut a

²⁶. - Un estudi del procés de difusió de la "nova agricultura" a Espanya es troba a A. GARCIA SANZ, "Agronomía y experiencias agronómicas...", art. cit., pp. 29-54. També a Ll. ARGEMI, "Agronomía y revolución agraria en España (1750-1820)" a E. LLUCH i Ll. ARGEMI, *Agronomía y fisiocracia...op. cit.*

²⁷. - Sobre l'aplicació de les tècniques de la "nova agricultura" a les terres de les finques reials, veure A. GARCIA SANZ, "Agronomía y experiencias agronómicas..." art. cit.

²⁸. - Veure P. VILAR, *Catalunya dins...op. cit.*, vol. III, pp. 180-368.

terme mitjançant l'adopció de sistemes complexos de rotacions, a través de la introducció de nous cultius -de caràcter industrial, algunes vegades, com és el cas de la roja-, millorant els sistemes de regatge i ampliant les inversions en adobs. En tots els casos, però, el motor dels canvis fou la iniciativa privada.(29)

Aquestes transformacions agràries feren que, durant el vuit-cents, s'acabés de perfilar, a Catalunya, un important procés de diferenciació comarcal. En el transcurs d'aquests anys, algunes comarques es van especialitzar en la producció de productes agrícoles destinats a la comercialització. En aquest grup, les zones vitícoles dedicades a l'exportació de vins i aiguardents en són l'exemple més clar. D'altres comarques van incorporar elements de la "nova agricultura" la qual cosa els va permetre mantenir una producció de caràcter tradicional però amb un clar increment dels nivells de productivitat. Trobarem, també, a finals del segle XVIII, comarques amb un sistema productiu ancorat, encara, en les formes més clàssiques de l'agricultura i, on les petites millores adoptades no eren suficients com per a transformar la seva economia.(30) I, dins d'aquest ampli ventall, hi havia, finalment, comarques que, a mig camí d'aquest procés evolutiu, són difícilment classificables en un o altre apartat.

Pel que fa a les relacions de producció, la forma predominant, de contracte d'arrendament agrari era l'emfiteusi, que assegurava la permanència del pagès a l'explotació a canvi del pagament d'un cens anual. L'emfiteusi també li atorgava la facultat de transmetre l'explotació en herència, o bé d'alienar-la a tercers -previ exercici del dret de fadiga per part del senyor, i del pagament d'un percentatge sobre el preu de venda o lluïsmo-, d'empenyorar-la, o de subarrendar-ne parts o la totalitat, sempre i quan es mantingués el pagament de drets i obligacions deguts al senyor directe.

Juntament amb l'emfiteusi, la cessió del domini útil de la terra es fa a través de contractes de parceria, de masoveria i, sobretot, dels

²⁹. - Veure P. VILAR, *Catalunya dins...op. cit.*, vol. III, pp. 297 i sgts.; G. PEREZ SARRION, *op. cit.*, pp. 28,63 i 76-78. Sobre la problemàtica generada entorn de la construcció del canal d'Urgell, veure E. VICEDO, "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII" a *Recerques*, 12 (1982), pp. 57-90.

³⁰. - Aquest grup de comarques coincideixen, generalment, amb aquelles que, durant el segle XVIII, han tingut un creixement demogràfic mínim i/o han sofert un procés de despoblament. Un estudi comparatiu sobre el creixement demogràfic comarcal a la Catalunya del set-cents a P. VILAR, *Catalunya dins...op. cit.*, vol. III, pp. 49-180.

contractes de "rabassa morta", estretament lligats a l'expansió del conreu de la vinya. En tot cas, fins al segle XVIII, el que predominava eren els arrendament de terres a llarg o mitjà termini. La petita i mitjana explotació eren les predominants, i, de forma general, era una societat aliena als problemes generats pels latifundis o pels minifundis. I, amb això darrer, no volem negar l'existència de parcel·les de petites dimensions insuficients per al sosteniment d'una unitat familiar.

A més del cens emfitèutic, aquestes explotacions pageses estaven sotmeses al pagament de diverses càrregues de caràcter senyorial -drets derivats del domini jurisdiccional, parts de fruits lligades al reconeixement del domini territorial, etc.-, tributs eclesiàstics -delmes i primícies, sobretot-, imposicions municipals (31) i, des del 1718, s'havia de satisfer un nou impost estatal: el cadastre.(32) Si l'accés del pagès a la terra s'havia fet per via d'un subestabliment -emfitèutic, o no-, o bé a través d'un contracte de parceria, masoveria, etc., a la totalitat o part dels pagaments esmentats s'hi afegia, encara, les contribucions pròpies d'aquests tipus d'arrendament.

Aquesta societat agrària del set-cents català estava experimentant, a més, un altre tipus de transformació. El procés de recuperació demogràfica iniciat a les darreres dècades del segle XVII i mantingut al llarg del segle XVIII, havia generat un augment important de la pressió sobre la demanda de terra. Aquesta situació va contribuir a consolidar un procés de diferenciació social, notable i particular, entre la classe "tradicionalment" qualificada de pagesa. Mentre les classes senyorials -clàssiques detentadores del domini directe de la terra i, com a tals, perceptores de drets- constataren com el creixement de la producció agrària repercutia, només, en una lleugera recuperació de la pèrdua de valor real que havien experimentat els seus ingressos durant els darrers

³¹- A part de les taxes municipals habituals, el procés continuat d'endeutament experimentat pels municipis catalans des del primer vicenni del segle XVII generava una nova pressió sobre l'economia pagesa: per tal de poder afrontar el pagament de les pensions dels censals, els municipis recorrien, sovint, a la imposició d'un redelme sobre la producció agrària. Informació sobre l'abast, origen i característiques dels deutes municipals a A.C.A., Reial Audiència, sèrie Diversorum.

³²- Sobre la introducció del cadastre a Catalunya cal veure els treballs de J. MERCADER, especialment, "L'establiment del Reial Cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social" a *Miscel·lània Fontseré*, 1961, pp. 295-303; *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968. També J. NADAL FARRERAS, *La introducció del Catastro en Gerona*, Barcelona, 1971. Una reflexió sobre les repercussions del cadastre en l'economia catalana a J.M. DELGADO, "Presión fiscal y asignación de recursos en la monarquía borbónica", *Manuscrits*, 4/5 (1987), pp. 25-40.

segles, una part de la pagesia augmentava el seu nivell de beneficis i de poder social gràcies a les possibilitats que li atorgava la possessió del domini útil. I això ho aconseguia mitjançant un doble joc: l'erosió continuada dels "drets" deguts als possessors del domini directe d'una banda i, de l'altra, exercint la màxima pressió possible sobre la població -els pagesos- necessitats de terra.(33)

La política il·lustrada proposava també, com hem vist, línies d'actuació sobre els béns comunals. Pel que sabem fins ara, les terres comunals eren a Catalunya poc importants, excepció feta, probablement, d'algunes comarques lleidatanes. En general, aquestes terres quedaven circumscrites a zones de bosc i de pastura on, tot i ésser la majoria de vegades de propietat senyorial, els veïns del terme podien treure'n profit, sigui per a deixar-hi pasturar el bestiar, sigui per a recollir-hi llenya. Aquest ús, però, no solia ser gratuït: la població en disposava a canvi d'un pagament -normalment poc farragós- anual.(34) En d'altres llocs, el comú havia obtingut les terres del senyor a canvi del pagament d'un cens, i les cedia en explotació, per la via d'arrendar-les en subhasta pública.(35) Són escasses, en canvi, les terres de propietat municipal cultivades en règim comunal.(36)

³³. - Un estudi de l'evolució dels ingressos senyorials durant el segle XVIII a P. VILAR, *Catalunya dins... op. cit.*, vol. III, pp. 481-538. També M. DURAN, "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)" a *Recerques*, 17 (1985), pp. 7-42, i *Renda i producció agrària a Catalunya (s. XVI-XVIII): l'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà i el Baix Empordà*, (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1984.

³⁴. - Aquesta era la situació a bona part dels municipis de l'Alt Urgell, del Tarragonès i de la Conca de Barberà, per exemple. Més dades a M. DURAN, *Renda i producció... op. cit.*

³⁵. - Un exemple d'aquesta situació el trobem a l'Espluga de Francolí, on l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem, senyor jurisdiccional i territorial del terme, havia cedit 300 jornals de terra al comú, a canvi del pagament d'un cens. La Universitat, a son torn, arrendava l'explotació d'aquestes terres en pública subhasta. (A.C.A., Sant Joan de Jerusalem, arm. 15, llig. 3).

³⁶. - Tot el que acabem de comentar sobre terres comunals no vol dir que, a Catalunya, no es produïssin conflictes entre senyors directes i municipis en relació a la utilització d'aquest tipus de béns. Ben segur que els exemples podrien ésser nombrosos, però aquí voldriem fer constar, pel que té de general, l'exposició de la situació que fa l'Ordre de Sant Joan de Jerusalem. L'any 1765, el Priorat de Catalunya sol·licità permís per procedir a l'establiment de terres vagants del seu senyoriu i, dins l'argumentació en que basa la sol·licitud, critica l'actuació dels regidors municipals que intenten apropiarse de les terres vagants. Comencen, segons diuen, per fer-hi anar el bestiar, passen després a anomenar-les terres comunals i, finalment, posen plets i litigis quan els senyors les reclamen (A.C.A.,

Es aquest un aspecte que, potser perquè ha estat considerat com poc important a Catalunya, és encara mal conegut. La relació dels arbitris i bens vagants que, a instàncies de l'Intendent del Principat, van elaborar els municipis l'any 1739 aporta poca llum al respecte:(37) hi ha dades sobre els ingressos que els municipis obtenien de l'arrendament de fleques, tavernes, hostals, carnisseries, etc., però rarament es fa menció de l'aprofitament de terres del comú.

En aquest context, quina hauria estat la repercussió sobre l'agricultura catalana de les mesures reformistes de l'època de Carles III?

- SI el sistema d'arrendament a llarg o mitjà termini que pretenia introduir la Ley Agraria per tal de garantir la permanència del pagès a la terra era, d'antic, el predominant a Catalunya;

- SI els problemes de diferenciació pagesa que es consolidaven en la societat catalana del segle XVIII, no eren ni contemplats, ni resolts pels projectes governamentals, ans el contrari, el model català -el dels pagesos benestants, emfiteutes d'antic-, era esgrimit com el model a implantar a la resta de l'estat;(38)

Sant Joan de Jerusalem, arm. 16, llig. 17).

³⁷.- Ens basem, per fer aquesta afirmació, en la relació d'arbitris i de terres vagants que els municipis feren l'any 1739 a instàncies de l'aleshores intendent del Principat, Joseph de Contamina. Aquestes relacions tenien una doble finalitat: d'una banda, fer una estimació dels ingressos que devengaria el nou impost sobre els béns municipals i, d'una altra, conèixer per via indirecta el volum de terres que els particulars i consells municipals havien usurpat al Reial Patrimoni (A.C.A., Batllia General de Catalunya, Processos Moderns, 1739/5B).

³⁸.- Les referències en els textos sobre la conveniència d'extendre el contracte emfiteutic fora de les fronteres de Catalunya són nombroses. En general, es pondera l'emfiteusi com el mitjà idoni per a que els arrendataris pagesos puguin millorar la seva condició i, també, per evitar l'alça del valor dels arrendaments provocat per l'augment de la demanda de terra. F. ROMA i ROSSELL fa un bon compendi d'aquesta idea a *Las señales de la felicidad en España y medios de hacerlas eficaces*, editada l'any 1768 a Madrid. Romà i Rossell presenta l'establiment emfiteutic amb el pagament d'un cens mòdic com el sistema més adequat per evitar els problemes de la desproporció, perquè, diu, és la forma d'arrendament que permet al propietari rebre lluïsmes i rendes líquides, i al pagès quedar-se amb els fruits i disfrutar d'una seguretat perpètua. Un estudi del pensament d'aquest autor es troba a E. LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)*, Barcelona, Edicions 62, 1973.

- SI aquí l'extensió de les terres comunals era poc important i, a més, no semblen haver estat sotmeses a cap procés de parcel·lació arran les lleis dictades durant el regnat de Carles III;
- SI a Catalunya ja existia, des del 1718, una imposició ùnica estatal;
- SI el procés d'introducció de la "nova agricultura" havia estat dut a terme, a Catalunya, per la iniciativa privada, i s'havia iniciat amb anterioritat al 1759;
- SI, a Catalunya, la legislació vigent sobre el preu màxim dels cereals no entrà mai en vigor i no s'acatà, tampoc, la nova regulació, i es continuava funcionant d'acord amb la normativa tradicional, recurrent al Consell de Castella aquelles ordinacions que atemptaven contra els seus drets i privilegis;⁽³⁹⁾
- SI, en definitiva, la majoria de les mesures de política agrària adoptades pels diferents governs pretenien implantar innovacions que, en menor o major mesura ja eren vigents a Catalunya, haurem de concloure que, en el àmbit agrari, el reformisme borbònic va tenir a terres catalanes una incidència pràcticament nul·la. Més aviat, a la vista de com van estar concebudes les reformes, hom podria afirmar que la situació catalana va servir d'inspiració als ministres il·lustrats de Carles III.

MONTSERRAT DURAN
Universitat de Barcelona

³⁹. - El fet que, malgrat la Pragmàtica del 1765, a Catalunya no regia la llibertat de comerç de cereals és posat de manifest per J. CARRERA PUJAL, a la seva *Historia política y económica de Cataluña, siglos XVI-XVIII*, Barcelona, Bosch, 1946. Recull en aquest treball (vol. III, pp. 410-423) les queixes dels ajuntaments de Camprodon, Ripoll, Montblanc, Calonge i Ager, entre d'altres, contra l'acaparament de cereals que feien els comerciants i la seva negativa a vendre'n si no era a preus alts, tot reclamant, en conseqüència, que les autoritats procedissin a incautar els blats i a taxar els preus. Així mateix, l'ajuntament barceloní s'oposà a l'exportació de blat per part de comerciants i ho feu defensant la seva privativa per al proveïment de pa, privativa que no fou abolida fins el 1767 per Campomanes, per considerar-la contrària a les normes del govern i al benestar de tota la nació. C. de CASTRO, *op. cit.*, dona informació interessant sobre aquest punt.

Resumen: *La autora refleja en este artículo los principales proyectos de reforma desarrollados durante el reinado de Carlos III para modernizar el sector agrario, y de las repercusiones que tales medidas tuvieron en la agricultura y en la sociedad catalana del momento.*

Summary: *The author reflects in this article the main projects of reformation developed during Carlos III's reign to modernize agriculture. She also studies the repercussions that those measures had in the catalan agriculture and society at that time.*